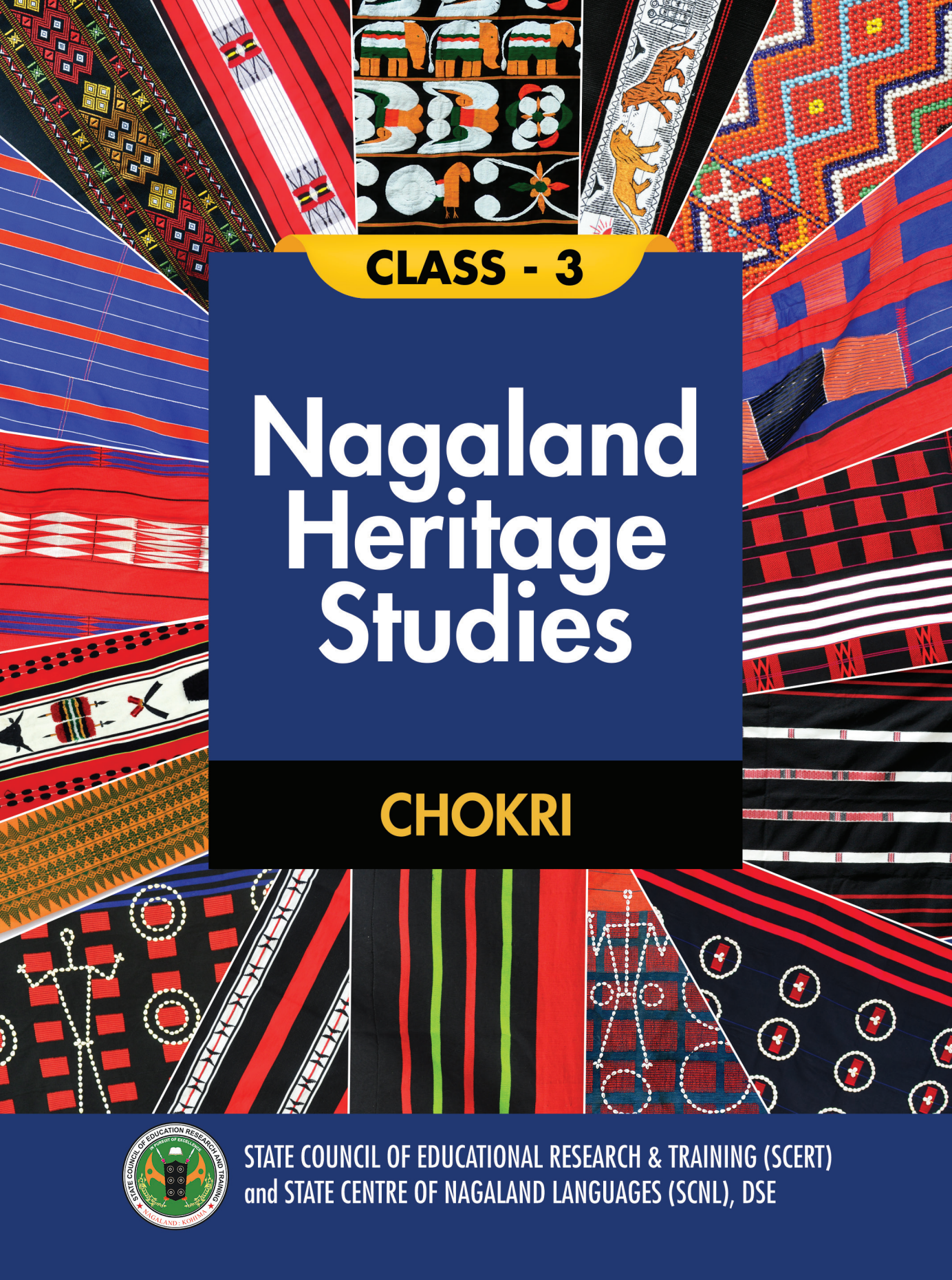

CLASS - 3

Nagaland Heritage Studies

CHOKRI

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE

Nagaland Heritage Studies

CLASS - 3

STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL RESEARCH & TRAINING (SCERT)
and **STATE CENTRE OF NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE**

NAGALAND HERITAGE STUDIES | CLASS 3 - CHOKRI

Copyright © SCERT & SCNL, DSE 2018

Third Edition 2023

Illustrators: Vineizotuo Z. Tase, Tsachumla Mongzar

FOREWORD

The Nagaland Heritage Studies (NHS) is a series of 18 officially recognized Nagaland languages from classes 1 up to 8. These books aim to teach the Nagaland Languages using local culture and heritage as its content base and also promote cultural richness of every tribe and community. The introduction of the Nagaland Heritage Studies in the State's schools from 2018 was in consonance with the guidelines of the National Curriculum Framework (NCF) 2005. The Nagaland Heritage Studies textbooks revised edition covers the learning needs of the students which have added meaningful illustrations. The NHS textbooks are evolving to better language learning of Mother Tongue which is the core basis of one's identity, history and culture.

The State Council of Educational Research and Training & SCNL would like to express gratitude to Professor D. Koulie for his contributions.

We would also like to acknowledge the Department of Arts and Culture, DIPR, all Literature Boards, Tribal Hohos, and the individuals concerned for their contributions towards the development of Nagaland Heritage Studies Textbooks.

The Council & SCNL also wishes to extend its gratitude to Smt. Kevileno Angami, Commissioner & Secretary, Government of Nagaland, SCERT and School Education for sharing valuable suggestions towards improving/updating of Nagaland Heritage Studies textbooks.

Lastly, appreciation goes to SCERT and SCNL team members who have worked hard in completing the NHS textbooks revision on time.

Dated: Kohima the 7th of November 2022.

THAVASEELAN K
Principal Director (IAS)
School Education, Nagaland, Kohima

N.CHUMCHANBENI KIKON
Director,
SCERT, Nagaland, Kohima

VAPHAJÜ

Nagami utho u jü kükrekrekübako hi mükrü pö bayi mozoküsu na küphrida thipö tayhece lü phriyi küve thiyiküta na u nüba. Lüsü mhase cho co müreyo küzhomiko mütsümüce de rhüpö kümüta pö kütasa küphrinumiko po u tho u jü phri mozoküsu na mharhü müta. Veli Nagaland lü-e thüzho süko müdzi tüyi mo tina rünükümo pö thi vorite. Süziküba dolü SCERT ko utho u jü lü küphrida doso 5 kütsona khipö pariyiküta zöde Nagami swöye mütü mhase cho co kümha de u se zhiyitaküto mülüba.

Nagami utho u külhüzhörüle jö phriküti hi khreküsanumi po u jü phrise, thoseyi, ukümüle seyi mu u jü hi unüyiküte thisüte. Sümhuri ukrüne zhorüle küveko khiyi mu müdziyi küve pö thisüte.

Küphrida doso 5 lü hi ngoyiküti Nagami hi dipöbi de vo u cejü lü lhüyi, dipö cho co vori, dibide kümüthi kümükroyo, litho lithi thiyo, dipö teti tekrayo, dipö tüce tsakhayo, dipö tüce khro thünye nyeyo mu dibi de nyeyo mu ube mhatho türhi türha kühthido hi kümhatiko pö kümületho thide phri tozü.

Süna küphrida pö pariküyi zöde khreküsanumi po u krüne jö seküyi lübi mo de utho u jü seyi mozoküsu lüyi mu seyiküto müriyo.

Vala lü, Chokri Chakesang Literature Committee za lü posü künyiyo kütasa Nagaland Government mu bahoshi SCERT-e u küvethoyo khasü de Nagami külhü jö küphrida khipö pariküyi na unürizote mu müzari zoho thiküti posüyo.

(JOLAYI NIENU)

Chairman

Chokri Chakesang Literature Committee

ULÜKÜBAKO

LHA

1. Khorophri (51-100)

1

2. Umo zathoko - II

8

3. Tüloko

12

4. NAGALAND- Kharobo mu Swöye

20

5. Prü mu Chekrü

23

6. Qhümüne u söyökütiko

27

7. Küdone pö sasü

32

8. Nhabo u shi u mhü kübako - I

34

9. Nhabo u shi u mhü kübako - II

38

10. Pethimiko Rhoküti

43

THÜPHRI 1

KHOROPHRI (51-100)

Seyiküto Coleko:

1. Khorozako 51-100 seyi.
2. Khorozako küsasoküti seyi.
3. Khorozako po mu ci utüthiyi.
4. Khorozako pütükütiko khuküngu pö uzho lü süyi.

Natsiko rhöo zöde küsaso khoyi side khorokhoko pö uzhotü lü khasüyi.

Hepöngu, Müci, Heda, Küri, Sömüri

Uko khorokhoko 51-100 zako seyi mu phriseyi qhe.

51 – Hepöngunpö

61 – Hesorönpö

52 – Hepöngunküna

62 – Hesorönküna

53 – Hepöngunsö

63 – Hesorönsö

54 – Hepöngunda

64 – Hesorönda

55 – Hepöngunpöngu

65 – Hesorönpöngu

56 – Hepöngunsorö

66 – Hesorönsorö

57 – Hepöngunthüna

67 – Hesorönthüna

58 – Hepönguntütha

68 – Hesoröntütha

59 – Hepöngunthüci

69 – Hesorönthüci

60 – Hesorö

70 – Hethüna

7 1 – Hethünanpö

7 2 – Hethünanküna

7 3 – Hethünansö

7 4 – Hethünanda

7 5 – Hethünanpöngu

7 6 – Hethünansorö

7 7 – Hethünanthüna

7 8 – Hethünantütha

7 9 – Hethünanthüci

8 0 – Hetütha

8 1 – Hetüthanpö

8 2 – Hetüthanküna

8 3 – Hetüthansö

8 4 – Hetüthanda

8 5 – Hetüthanpöngu

8 6 – Hetüthansorö

8 7 – Hetüthanthüna

8 8 – Hetüthantütha

8 9 – Hetüthanthüci

9 0 – Hethüci

9 1 – Hethücinpö

9 2 – Hethücinküna

9 3 – Hethücinsö

9 4 – Hethücinda

9 5 – Hethücinpöngu

9 6 – Hethücinsorö

9 7 – Hethücinthüna

9 8 – Hethücintütha

9 9 – Hethücinthüci

1 0 0 – Krapö

Dodikütiko

A. Khorokhoko 51-80 khongu lü thosüte.

B. Ukhro lü mharheko pesüte. Khorozako thosüte.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

C. Khorokhoko 81-100 khongu lü thosüte.

D. Khorokhoko pö kükhüsüte.

82	Hethünanpö
63	Hethüci
71	Hetüthanküna
59	Hepöngunküna
90	Hesorönsö
88	Hethünansö
95	Hetüthantütha
52	Hethücinpöngu
73	Hesorönda
64	Hepöngunthüci

E. Khorokhoko kükho lün kütsa lü kiya de uzhotü lün küsaso de küdelasüyi.

Hesorönpöngu	Hethünanthüci	Hethücintütha
Hesorönküna	Hetütha	Hethücinsorö
Hesorönda	Hethünantütha	Hethücinthüci
Hesorönpö	Hethünanthüna	Hethücinthüna
Hesorönsö	Hethünansorö	Krapö

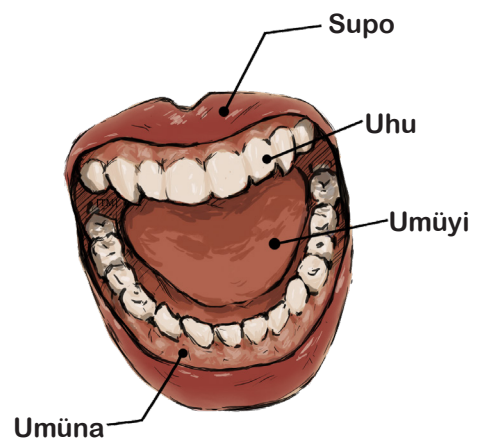
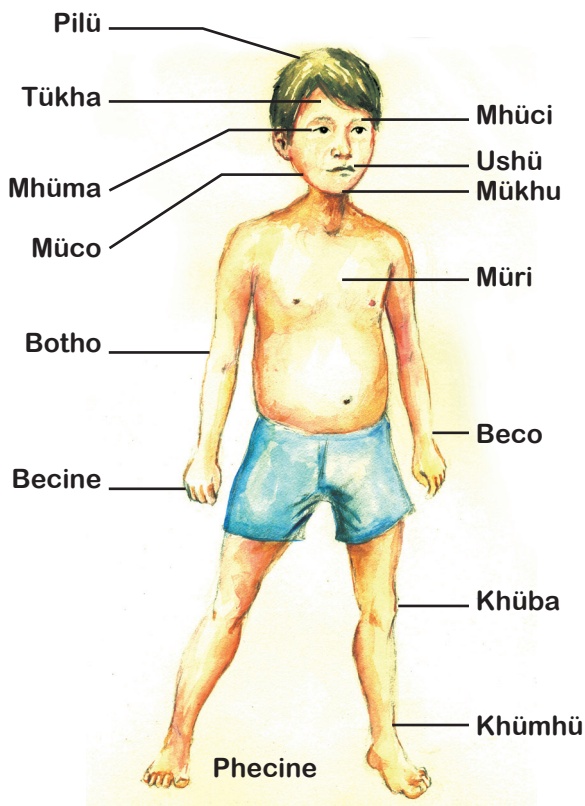
THÜPHRI 2

Umo zathoko- II

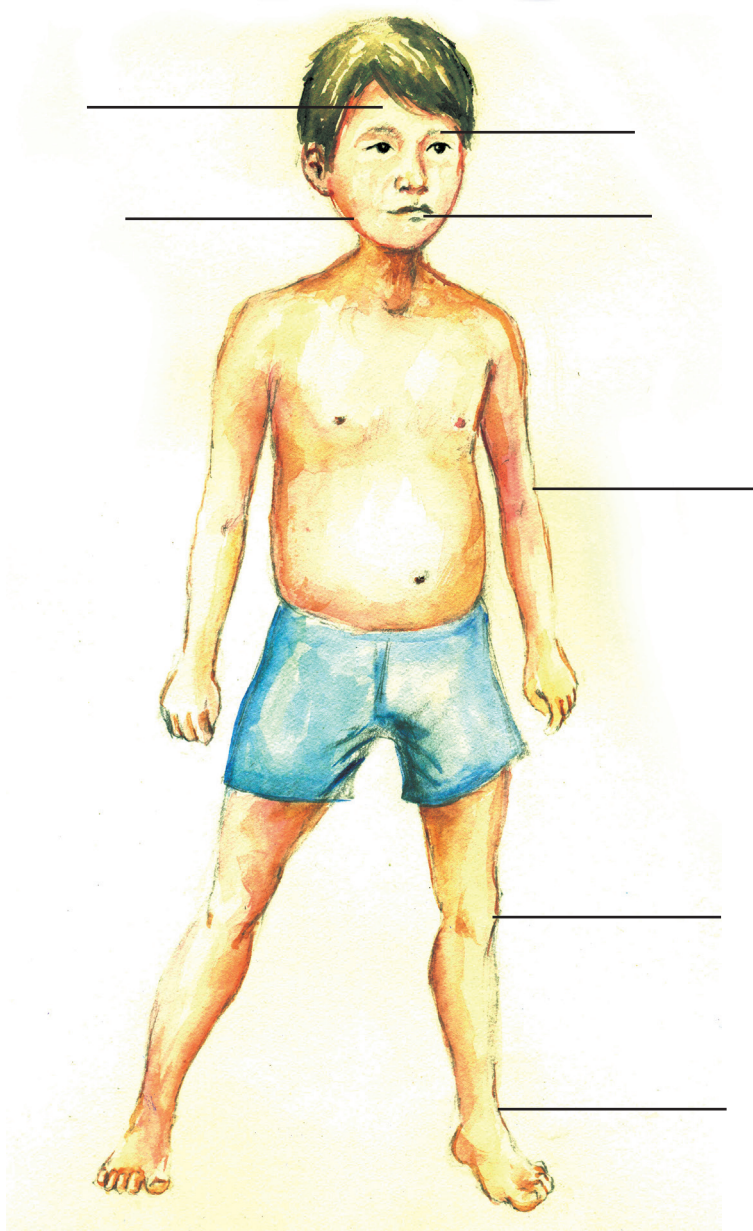
Seyiküto Coleko:

1. Umoyo zathoko kükrekretiko seyi.
2. Umo zathoko khokükre sü.
3. Umoyo zathoko po mu ci tösüyi.
4. Thüphrio zöde kütsokütiko külasüyi.

O-eh. A za Ato
Uko umo zatho kükrekretiko seyi qhe.

A. Umo zatho kükrekretiko pö kühüsüte.

B. Umo zatho hiko posüte.

C. Nzömi pö zö de no umo zatho kükrekütiko seküyiko pö küposüte.

D. Tho kümütako phri sü de müchü kübako lü khasüte.

1. Upheyo 5 kübako. PH__INE.
2. Hio pü sü abo kühuyiyo. B__HO.
3. Ubeyo 5 kübako. BE__NE.
4. I tüsonha küzhü sö bayo. U__
5. Amhü mhu lü küabyo. M__CI.

E. Umo zatho 10 khongu/mhaseko lü phuisüte.

P	I	L	Ü	T	X	B	T	M
H	Z	K	Q	Ü	R	O	S	H
E	B	H	V	K	G	T	H	Ü
C	Y	Ü	R	H	W	H	V	C
I	Q	B	J	A	J	O	X	I
N	J	A	Z	M	H	Ü	M	A
E	K	H	Ü	M	H	Ü	S	S
T	Ü	K	H	A	B	E	C	O

F. Umo rhesü de zatho kükrekre kütiko thosüti.

THÜPHRI 3

Tüloko

Seyiküto Coleko:

1. Tülo kükrekretiko za sekükreyi.
2. Tülo kükrekreti rüleko seyi.
3. Uco setüyi mu utü thi de phri mütosüyi.
4. Thüphrio lü müdzi de kütsokütiko külasüte.
5. Tütse pö lü tülo da bayo. Süko lizo Baye, Mütsü, Türhi mu Tüsö.

1. Baye tüce tü lüyo.

Nyepüko pü swödü tozü.
Tizheko lü saprüko prü batayo.

2. Mütsü tüce nace ve mu lü tayo.

Tüsozho choku mu tüzözho züku tayo
Mütsü tüce thümako dzü kra mükroku tayo.

3. Trhi tce t mkoza lri tayo.

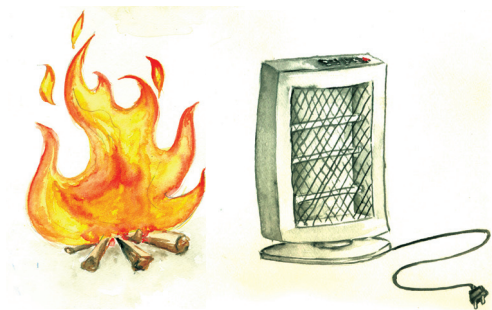
Nhanyiko side ra tayo.

4. Tüsö tüce tü müko tayo.

Tüsozho züku mu tüzözho choku tayo.
Thüthi hu lü makrekro kri bayo.

A. Mharheko pesüte. Mharhe khro lü tülo uzhotüo pö thosüte.

B. Kütsokütiko küsaso de külasüte.

1. Mütsü tüce tüsozho mu tüzözho dipö bitayoa?
2. Türhi tüce nhanyiko dipöbi tayoa?
3. Diküthi tüce nyepüko pü swödü tayoa?
4. Tüsö tüce tüsozho mu tüzözho dipöbi tayoa?

C. Tülo n künütho pö rhesü de rhö pö künhüsüte.

D. Mharhe tulo zöu kükhükütio rhe kümasüte.

A

B

1.

Türhi

2.

Tüsö

3.

Mütsü

4.

Baye

**E. Tülo kükrekreti pö mükaküma-o lü mharhe pöpöküti
ujöjüco 20-30 cokrelhe(paragraph)pö thosüte.**

1.

2.

3.

4.

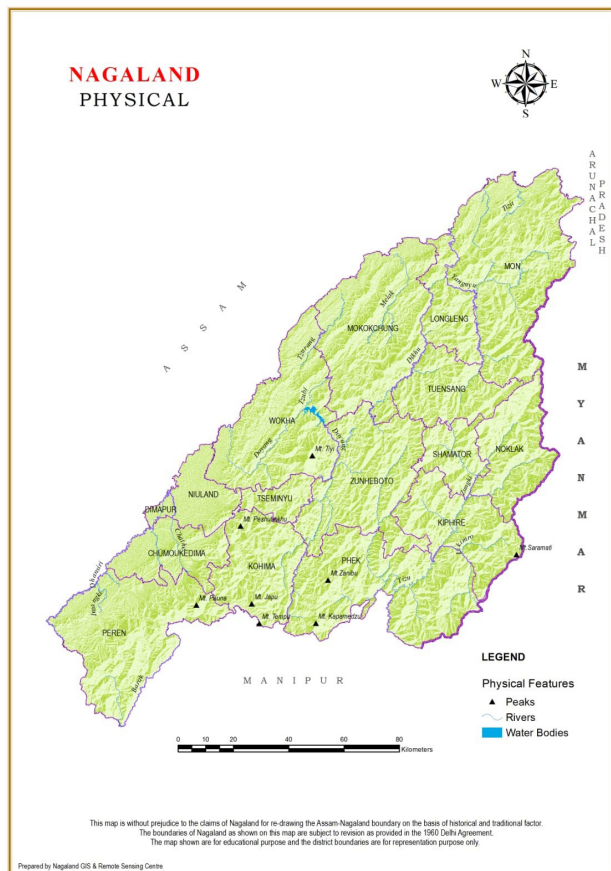
THÜPHRI 4

NAGALAND- KHAROBO MU SWÖYE

Seyiküto Coleko:

- 1) Nagaland Qurobo diküthice thiyi mu sopö noko pö zanu shili seyiküti.
- 2) Kharobo kürisorö zako seyiküti.
- 3) Swöye 17 zako mu pöko lhüküba thi kharoboko seyiküti.
- 4) N jü lü Natho, Nakri, Müso mu Mühro sey.
- 5) Swöye kükreko jö seyiküto lünyi thi kühüyi.

Tütse 1963 Zhove zhopö nha Nagami u Qurobo ngoyi. Nagami zanuko lizo – nakri co Assam, natho co Myanmar, müso co Arunachal Pradesh mu mühro co Manipur. Qurobo-e kharobo kürisorö ba. Süko lizo Kohima, Dimapur, Peren, Wokha, Zunheboto, Phek, Kiphire, Mokokchung, Tuensang, Noklak, Longleng, Mon, Chümoukedima, Tsemenyu, Niuland mu Shamator. Kohima lizo Nagaland bade.

Swöye 17 ko-e kharobo 16 ko lü lhüba. Süko lizo Angami, Ao, Chakhesang, Chang, Khiamniungan, Kuki, Konyak, Kachari, Lotha, Phom, Pochury, Rengma, Sümi, Sangtam, Tikhir, Yimkhiung mu Zeliang. Swöye pöpöküti hi utho u jü, qhüne mu rütsoneko batso.

Nagaland cejü botu lizo, 16,579 sq.km ba. 2011 nulhü mhasophri(census) lü lizo sonye(lakh) 19.79 ba. 2011 mhasophrio lü Nagaland mhase tha lizo kraza 79.55% ba.

Dodiküti

A. Kütsokütiko külasüte:

- 1) Diküthice Nagaland Qurobo ngoyia?
- 2) Dipöko Nagaland Müso, Mükhro, Natho mu Nakri co zanuko ta?
- 3) Dipön kharobo Müso, Mükhro, Natho mu Nakri co zanuko ta? (Nagaland cejü mharheo lü müdziyi).
- 4) Nagaland lü swöye ditsu ba?
- 5) Nagaland lü kharobo kürisorö zako posüte.

B. Nagaland map rhesü mu künhü süte. District 16 ko za phusüte.

C. N kümüthako pon jüchoko phri sü mu uzho mu uzhekümoko thosüte. Iye mori Moye thosüte.

- 1) Nagaland lü kharoboko 16 ba.
- 2) Dimapur lizo Nagaland za bade.
- 3) Sangtamko hi thüthi Tuensang mu Kiphire kharobo nyi lü ngoyiyo.
- 4) Rengma Yebomiko Tseminyu kharobo lü lhübayo.
- 5) Nagaland zö küzanuküba Assam hio mükhro cecho bayo.

D. MÜCHÜKÜTİKO LÜ LUSÜTE.

- 1) Nagaland cejü botu lizo_____.
- 2) 2011 nulhü mhasophri(census) lü lizo
_____.
- 3) 2011 mhasophrio lü Nagaland mhase tha lizo
_____.

E. RÜNYI KÜTI MHATHO

Kümütha-o pon Nagami Yeboko za pö pö rheapö kümüta hio phri müto sü. Thaphrimiko pon rünyi sü de yebo za seyi küyiyo rhemütu süte.

Lotha	Kuki
Phom	Khiamniungan
Konyak	Chang
Yimkhiung	Kachari
Sangtam	Tikhir
Zeliang	Chakhesang
Sumi	Ao
Rengma	Angami
Pochury	

F. MHATHO:

Swöye kükre mi küna phuyi side puko ce jü hiko seyi.

- i) “Nza sopöa?”süo puko dipöbi de poyoa?

mu

- ii) “No dipöbi va?”

(Puko jü lü)

THÜPHRI 5

PRÜ MU CHEKRÜ NAGAMI MALHÜ JÖ

Seyiküto Coleko:

1. Thüphrio uco setüyi mu utü thi de phri mütosüyi.
2. Jüco küsako söküti do seyi side süko pö kürüthi mu thoseyi.
3. Chekrü do küve thüjöö uco-o setüyi.
4. Thüjöö küposüyi – ukülü pö küzasüyi.
5. Lüsü phri nyisaküti zho thi kühüyi side malhü jö phusayi.
6. Thüjöö poküti do seyi.

Thadzü Prü pöe dzü
kraküto na kürü rütsine
pö lü vosöyo. Zhopö nha
dzü süo nyoba dzüküta
ngoyi. Süna pö ulükürüda
jü pode “Sopön küzho-o
müprö mode dzü mürho
pö nyoba dzü thiva? Süo
a ce zhoku moyi a müprö
mo de a zön dümi thiyi
ve kütimi lübi zoto!” Pö
Kürokho kütsö de sopön
pö dzü mürho pö nyoba
dzü thiba shili phusü nota.

Kürokho tasü rütsi müso co vo. Sülü Chekrü pö kürü shice cejü qhü ba de ngoyi. Kürokho-e tasü Chekrü ce vo de poküti, “Heyi no! Prü küzho-o n yo u nūmo bate. No rünyo qhü pö sü pö dzü thi mürho bate. Pö poküti pöce zhoku moyi pö zön dümikütimi lübi thon süo thiya küve zo”.

Chekrü-e pö cejü qhü küba süo peba mu zöü pü ba de pö mo yo u mako dolü kümütü tho mu küsitho pö cezöyi. Pö süo khapö kürokho prü de poküti, “vo Prü küzho-o ce kütsosüte mhanu pö ma a ma ceyi zhoku mu mütüku lizo”.

Kürokho ta la Prü ce vo de poküti, “O Prü küzho-o, I ta vode sopön n dzü thi mürhobayo shili süo zöü küsösüle”, Side pö Chekrü ma khapö Prü tsüsü de poküti, “Pö pö ma kütsösü le side n ma-e pö ma kümha de zho mu mütü memo shili senyi sa ba she”.

Prü Chekrü ma peba de pötho pö ma rüli mu müsöküti pesü. Pö müpröta. Pö lüküti khonu hio kümüreküti khonu kümüprö pö ta mütsete side pö tasü kütsa lü lüta süsa kürü sülü pö ngosa mota.

A. Kütsokütiko külasüte:

1. Thüjöö lü sopö noko jö ta?
2. Dipö na Prüo u lürüda ta?
3. Sopön kürüo thi mürho ba?
4. Kürokho-e Chekrü ce dipö posüa?
5. Chekrü Prü küzho-o müprö te me?
6. Chekrü-e Prü Küzho-o ce dipö kütsösüa?
7. Thüjö vala lü sopön sopöö müprö ta?

B. Jüchoko lü Kütho mu Mo küti thosüte:

1. Prü-e Kürokho-o yo u lürüda ta. -----
2. Chekrü-e rütsi dzüo thi mürho ba. -----
3. Prü ce zhoku moyi zöü dümiküti lübi thon dzü thi mürho küvezo . -----
4. Chekrü-e pö ma pö kürokho küthosü. -----
5. Prü-e Chekrü ma ngosü de müprö ta. -----

C. Jüco uco putüo thasüte.**I. Rütsi**

(a) Kürü künyi	()
(b) Rüza	()
(c) Dzükhu	()

II. Nyoba

(a) Kücece	()
(b) Rünyo pö dzü mürhoküti	()
(c) Dzü kümüsa	()

III. Küzho

(a) Qu/ Müco	()
(b) Züve	()
(c) Khonu uma küdi	()

IV. Müprü

- (a) U lürüda ()
- (b) Mürüküti ()
- (c) Küreküti ()

V. U ma rüli

- (a) U ma kroküti ()
- (b) U ma rükhüküti ()
- (c) U ma müsö mu lice hice tsüküti ()

D. Jücho pö thosüte:

(a) Thüjöö thürao thosüte:

(b) Thüjöö mütsuce thosüte:

(c) Thüjöö vala co thosüte:

E. N dosoko ce thüjöö n külü lü pö po lasüte.

THÜPHRI 6

QHÜMÜNE U SÖYOKÜTIKO

Seyiküto Coleko:

1. U qhüne rütsone zako seyi.
2. Thüphrio uco setüyi de phriyi.
3. Thüphrio lü müdzi de kütsokütiko külasüte
4. Thüphrio jö kürüyi lü kürüthisüte.
5. Swöye kükremiko ri söyoküti bi utho u qhüne rütsoneko u nü mu pö u ma neküti thiyi.

Hani lizo Akhone mu Azo. Uko swöye-e u qhüne rütsone hiko söyo.

Thünomi u ne münayoküti pö Müyhone ziyo mu u qhü pö Mhüsü qhü ziyo. U ti ri külayo, nozhi mu küthuko nyiyo, bathu pü, khuno chepha sö, basü, müsönye mu nyetü küreyo. (U küra pö dode püyoküti pö Mükho ziyo).

Thüpumiko Türha pö u moyo u rhapüyo. Thüpumiko ri qhü beyoküti süo pö tsaqhü ziyo. U ne kürükho söyo süo pö tösüne ziyo. Thüpumi pila, piphö, thüzhithu, checho, shona, chophre/lotu, bepa, tila, müzanye, phepa mu pheso hiko söyo.

Thünomiko u swöye lü pila püyo. Söo pö pila ziyo. Thüpumi püyöküti söo pö Piphö ziyo.

Thüpumiko ze, mügi mu rüngu pöyo. Puko sükopö mhathiküto na, nha thüra lü rühüküto na mu ngomumi belü uyoyiküto na söyo.

DODIKÜTI

A. Kütsokütiko külasüte:

- 1) Thünomi qhü beyoküti zao posüte.
- 2) Thüpumi qhü beyoküti zao posüte.
- 3) Thünomi u ne müneyoküti zao posüte.
- 4) Thüpumi u ne müneyoküti zao posüte.
- 5) Thüpumi qhü pö u moyo rhapüyoküti zao posüte.
- 6) Chophre sü dipöa?
- 7) Thüpumi rütsone pö u piyo süyoküti za dipöa?
- 8) No dipö kühice rütsone hio söyöa?

B. Jüco uzhokütio rhesüte:

- 1) Thünomi qhüne söyökütio
a) türha b) müne c) tösüne d) tila
- 2) Thüpumi pö u phe lü süyökütio
a) müzanye b) qhü c) phepa d) thüzhithu
- 3) Thüpumi qhü pö u moyo rhapüyökütio
a) türha b) bepa c) ze d) pila
- 4) Thünomi pö u bolü süyökütio.
a) qhü b) mükho c) mügi d) nozhi
- 5) Thüpumi pö u pi rütso thiyökütio.
a) rüngu b) piphö c) tila d) türha
- 6) Thünomi qhü beyökütio.
a) müne b) nyetü c) tila d) mhüsü qhü

C. No Swöye kükremi qhüne n künü pö za posüte. No dipö na n nütä? Nzö-o zö de küposüte.

D. No utho u qhüneko dolü dipöö n künüthoa? (Thüpuko thüpumi qhüne rhesüyi mu thünomi qhüne rhesüyi).

E. Doso lü ukhüzho thikümüka küti tüşozho pö bayi. Doso lü ntho nyebo qhüne sö voyi. Nzömiko ce pu qhüneyo dipö na mule mu dipüna punü shili kürüthisüyi.

F. Mharheko pe sü de yeboko pö kükhü süte.

Konyak

☐

Zeliang

☐

Kuki

☐

Pochury

☐

Sangtam

☐

Khiamniungan

☐

Yimkhiung

☐

Rengma

☐

THÜPHRI 7

Küdone pö sasü

Seyiküto Coleko:

1. Lizo-o jüco qhüphra kükho kükiko utü thi de phrisüte.
2. Lizo co-o seyi de küposüyi mu u jö thosüte.

Küdone pö mhalü sasü

Küdone pö tükhrö sasü

Küdone pö khrü sasü

Mu Küdone pö va sasü

Küdone pö khasü sasü

Küdone pö se sasü

Küdone pö mha mütü sasü

Süo mhase, unü mu nguzo

Kelhoukhrieno Savi

DODIKÜTI

A. Lizo-o ukro/mi küna mu mipö side phrisüte.

B. Jüco hiko uco seyite.

1. Mhalü – mi na u lükünyi thi de mhalüküti.
2. Tükhrö – mi khrü mu khrühi küsü.
3. Ünü – u lüngu mu u züveküti.
4. Va – mi n nü kümo thi sheri n khüpo mo de mi küjo vaküsü.
5. Se – Mhakühopö lü ri se müsö mu setüyiküti.
6. Mhase – Lüsü mhase mu thülü mhase ri neküti

C. No dipö lü khrüsü, vasü mu se sasü thiyi ve sheli u cho hu thosüte.

D. Kürüyi lü mhaseko hiko pö jüchoko thisüte mu doso lü kübamütüko na phri müto süte.

Mhalüyi, Tükhrö, Mhase

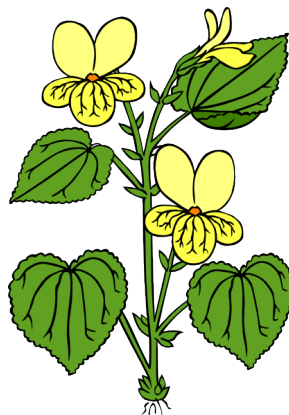
THÜPHRI 8

NHABO U SHI U MHÜ KÜBAKO- I

Seyiküto coleko:

1. Nhabo zathoko seyi.
2. Thüphrio phrisü de seyi
3. N thüthi lü söbo ngoyiküba zako n jü lü seyi.
4. Nhabo la kürüthisü mu pö söyiyoküti kürüyi lü jücho thisüyi.
5. Söbo u kümüle mu u süko müshuyi moküsu seyi.
6. Jücho kürüyi lü söboko söyoküti pö kürüthisüyi.

Uko nhaboko kükrekreküti u shi u mhü ngoyo. Nhabokoe kürhöro neyo. Süko thüsü ne mu mayiyo. Süko pö sö salayiyo. Nhaboko hi u sö mosubö. Nhaboko hu zho mu mütüyo. Nhaboko hue tsü mu münüyo.

Rüpu(Alder)

Tühu(Pine)

Prosöte(Banyan)

Nhabo Küzhoko:

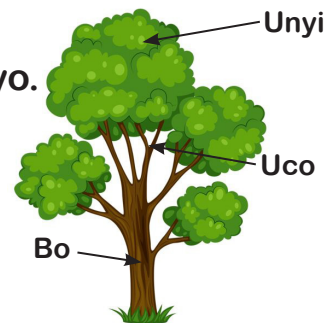
Nhabo rükrü, zho mu mütüküti pö söbo ziyo.

Süko söco kükro bayo.

Süko tha müdüyiyo.

Süko bo mütü bayo.

Sö ubo süko pö botho ziyo.

Söboe sökhri, rase mu södüsö kha u tsüsüyo.

Phrü(Oak), Rüpu(Alder), Tühu(Pine), Chedü (Fig),

Prosöte(Banyan), Tsamhru (Naga Tenga), Fhüse (Walnut),

Müchise (Mechinga), Sösönuse (Gooseberry), Söhi (Or-

ange), Celho (Peach) mu Küswöboko(Simul) mu Plumboko

ushi u mhü

ngoyiyo.

Dodiküti

A. Nhabo rhesü de thüzako thosüte.

B. Hiko pe de külasüte:

1. N kümünoce söboko ngoyiküba za hu posüte.
2. N münoce raseko ngoyiküba za hu posüte
3. Södüsö mu müla kha u tsüsüyoküti söbo za hu posüte.
4. Söbo dipöko lü söyioa?
5. Dipöna söbo u kürhöro neta?
6. U söbo zatso va lizo dipöbi tata?

C. Jüco ubo lü kübako khapö müchü küvako lü lusüte.

Rase, ma, sökhri, fhüse, prosöte, thüsü

- a) Sösönuse hi _____ söbo pö.
- b) Söbo küzho sökhri kha u tsüsüyoküti lizo _____ söbo.
- c) _____ söbo lizo rase mu müla ri kha u tsüsüyo.
- d) Nace külü lü söboe _____ kha u tsüsüyo.
- e) Söboko kürhöro ne kükrenamori süko _____ ne mu _____ yoküti na.

D. Jüco hiko pö jücho thisüte:

Zho, tsü, rükrü, ma, rase, sökhri, söbo, münü.

E. N kümünoce sö nyi kükrekrekütiko hu phuyi. Süko pö n lüsi lü dayi de thüza thosüyi.

THÜPHRI 9

NHABO U SHI U MHÜ KÜBAKO - II

Seyiküto coleko:

1. Thüphrio phrisü de seyi.
2. N thüthi lü nhabo kütsü ngoyi küba thüzako n jü lü seyi.
3. N thüthi lü nhabo ngoyi küba nhaböko, prinhako, gukrönhako, mu mülanhako se kükreyi.
4. Nhabo kütsüko pö söyökütiko pö küposüyi.
5. Jü kümülu söde nhabo kütsüko küposüte.

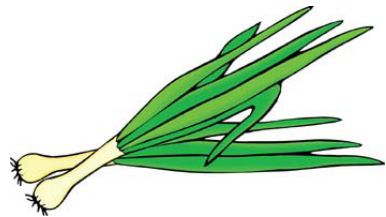
Nhabo kütsükoe söboko ceri tsükuyo.
Süko coko lizo müsö mu münükuyo.
Süko rükrü zoyo mo.

Nhaböko:

Nhaböko lizo nhabo tsüyo. Süko müsö, mütü, söcoko mu u boko tsüyo. U shi u mhü Nhaböko uhuküne ngoyi kübako lizo hutü, khrodüsöhi mu ramüluhu.

Prinhako:

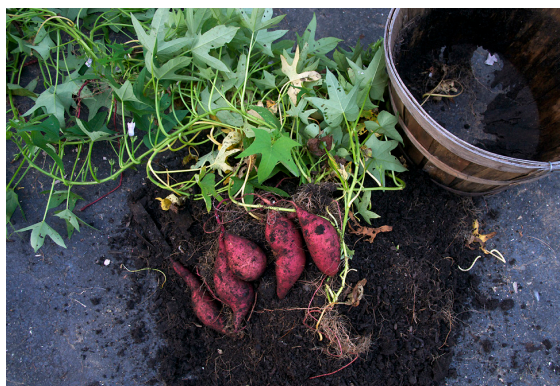
Prinhako ri nhabo tsüyo. Süko münü mu ubo müjoyo. Süko tükhri hu lübi lhüyokütizo. Prinha hu u shi u mhü bakütiko lizo nyipru, rüphö, tülha, thamüra mu söbro.

Mülanhako:

Nhabo hu münü mu süko u tho tha mütüyiyo mo. Süko thayiküto na nhabo kükre mori sö pö u khrühi mo-o sutayo. Nhabo hiko pö mülanha ziyo. Mülanha u re bade pö u khrühiyo. U shi u mhü mülanhabo ngoyikütoko lizo lühüse, pitu, swire kütsüo, kusüse, batüse mu khuböboko.

Gukrönhako:

Nhabo hue cejü lü krayo. Süko pö gukrönhako ziyo. Gukrönhakoe ubo münü. Süko thamüdüyiyo mo. U shi u mhü gukrönhako lizo lümu mu makrelho künguo.

Footnote - Passion fruit - Lühüse, Tomato- Swire.

Dodiküti

A. Hiko külasüte:

- i) No prinhabo rö küve tiküti za hu posüte.
- ii) No mülanha u se/ u nyi tiküti za hu posüte.
- iii) No gukrönha u se tiküti uza küna posüte.
- iv) No tizhe thiyo me? No sülü nhabo dipöko lü vayoa?

B. Tho pö kümütao uzho mu mo küti rhesüte.

1. Prinhako lhü mücho yomo.
2. Mülanhako u tho tha mütü/müzi bayo.
3. Pudina nha hio müthi prinha.
4. Nhaböko lizo söco münü mu müjoyo.
5. Mülanhako lizo khrimütü pü süthayo.

C. No tiküti ganyiko/ raseko phö lü ngoyi kübako khapö hikhro ubo utüo lü thosüte.

Nhabö	Prinha	Gukrönha	Mülanha

D. Poküti Mhathoko: (Prinhako, Nhaböko, Mülanhako mori Gukrönhako) hiko nkümütu ce kübako pö doso lü vote. Nha hiko dipö bi tsü nhako shili jücho küna sö lü vaphrasüte.

E. Mhatho tü:-

N kümüthami kükhrühi sa de thisüte:

- **N doso na thüthi kütsü pö phuyi side süo pö ga lüküti tizhe pö thiyi.**
- **Nhaboko mu tsamünye ngoyi küveko pö lüsüyi.**
- **Doso tizhe müzayiküto na u kro küzayi.**
- **Tizhe lü gamünye pariküyiko pö küzayi mori zhupö doso na cene thiyi ve.**

THÜPHRI 10

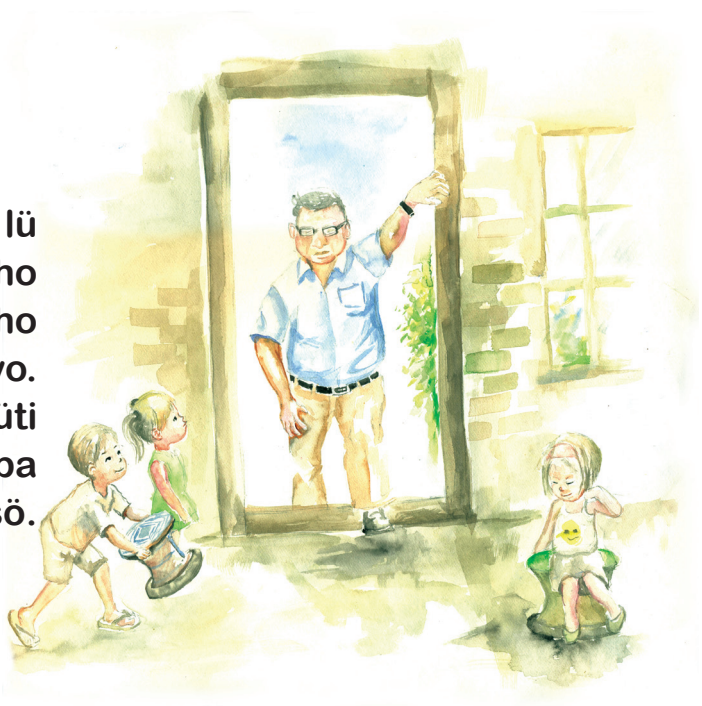
PETHIMIKO RHOKÜTI

Seyiküto Coleko:

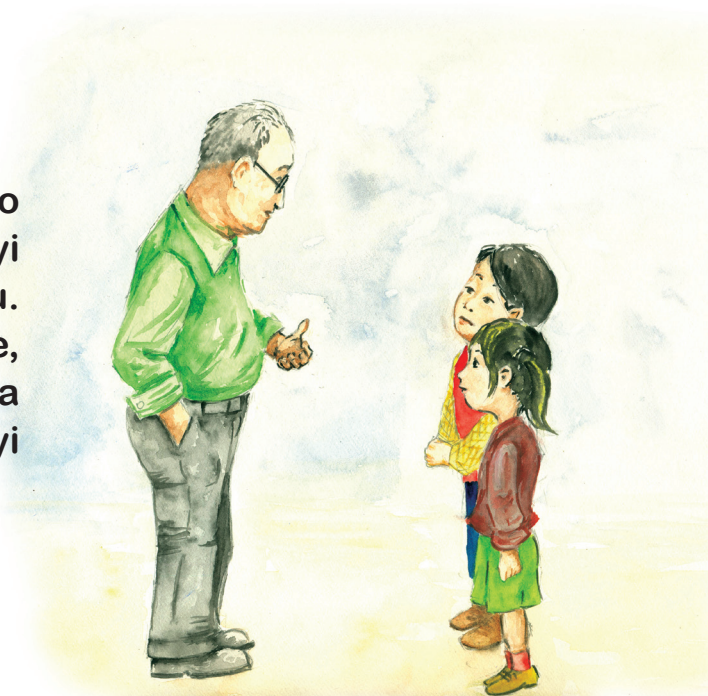
1. Nagami umaküne küveko seyi.
2. Pethimi rhoküti do se kükreyi.
3. Umaküne küveko müleküti seyi de müswoyi.
4. Thüphrio uco setüyi de phrisüyi.
5. Jü küsako seyi.

Nagami zhoküve umaküne kükro ba. Süko utheneko pö u mütha mütaküti. Hiko dolü u maküne pö ta lizo pethimi rhoküti.

U Nagami lhüyezho lü dipöbi de pethimi rho mo-o su shili u cho kükro tha u kasüyo. Pethimi pö celü lüriküti ce u süthayi ta de thüba mura pö prüküti müsö.

Pethimi pō jūpo
kūtace, u sūo rūnyi
mu tsōyi mozosu.
U kūrūthikūti ce,
pethimi pon jūpo ra
sōkūto na sūo qhūyi
mozosu.

U pethimi
kūlū mori
rūthi ra sō
mozosu.

U pethimi chotha küve müdzi mu jüzö mozosu.

U dipö cho lü thiyi veto shili u pethimiko khrühisü mozosu.

Umaküne küveko sü u lhüyezho phrüye mu cenezo. U süko müdiva mori rükramoküta thisutu . U pethimiko rhoküti lün u lhüyezho müswo pü ba.

Jüco ucoko.

1. Uthene	- Lhürakrüko yolü lhü küye kiriküti.
2. Umaküne	- Külhü zhorüle küve umakürö.
3. Rh	- 0 Thüzho küve pö mi yo süküti.
4. Tsö	- U zhove pö mi tsü, jü küve po mürheküti.
5. Lhüezho phrüye	- U külhü lü müdzyoküti zhoko, mhakühopöyi kalü bi de phrü küye süyoküti.

Dodiküti

A. Kütsokütiko külasüte.

1. Pethimi celü lüriküti ce, No dipö thisü mozosüa?
2. Pethimi pö jüpöküta ce, No dipö thi sü mozosüa?
3. U Nagami u thenekoe umaküne küve dipöö pö u müthasüa?
4. Dipöna u Nagami umaküne küveko müdi mori rükra mota sutua?

B. Kütho kütiko lü (K) thosüyi mu mo kütiko lü (M) thosüyi

1. U pethimi rüthi ra söküti müsö.	_____
2. U pethimiko khrühiküti müsö mo.	_____
3. U pethimi jüzöküti müsö.	_____
4. U pethimi chotha küve müdziküti müsö mo.	_____

C. N thüphri lü jüco küsa se küyiko pü sü müchükütiko lü lusüte.

Umaküne, lhüyezho phrüye, rho, uthene, tsö

1. Chipahimi külü küti hio _____ zasi.
2. A krüneko a mütha küsü azömi pö _____ thinoyo.
3. Tütse kükro voküta tüce rüna hio _____ thi vote.
4. _____ hio rügu küti sü kümületho pö.
5. Pu-e pütü mütü lü miyo _____ söyo.

D. Rho mu rho moküti zhorüle hu mükroco thaka thi pö müta. Ubö rhe pü küba lü phu, phri mu thaka khasüte.

Küzhaküti

Tsö mu ve küsü jü söyi

Mi mhapo kübace rünyi küti

Thüzho küvarhü

Müsakümoko thi kümüsaküti

Nkünuyo ngomo kütace nnümo küta

Jüco hibi kütiko sö sü 'Müzayi',
'küjo' mu 'Nmüzaho'

Mi küthi küti

Mhamüho küti

Müsakümo küthi

Kükri kübao po kümüzi küsü

Putü sö seyi küti.

RHOKÜTI	RHO MOKÜTI

E. Kürüthiküti:

U pethimiko rhosüküto na u do kükreri ba lize u kro
kükrekre sü de kürüthisüyi.

**STATE COUNCIL OF EDUCATIONAL
RESEARCH & TRAINING (SCERT)**

**STATE CENTRE OF
NAGALAND LANGUAGES (SCNL), DSE**

Iodine deficiency disorder is the single most common cause of preventable mental retardation and brain damage.

"Consume only Iodized Salt"